

Hodnotové struktury začínajících vysokoškoláků a jejich vztah k „jiným“¹

Michaela Šmídová, Martin Vávra, Tomáš Čížek

AULA, 2013, Vol.21, No. 2: 31-56

Value configurations of starting university students and their relation towards „others“

Abstract: The main goal of this article is to analyze (by statistical tools) general value configuration/structure in the relation with values to the “other”. Homeless and foreigners are selected examples of “otherness” and representatives of excluded groups within society of the Czech Republic. Paralelly with the goal above mentioned will be identification of specific types of respondents with different disposition to prejudices. This analysis is done on dataset of the university students from three faculty types (pedagogic, economic and engineering).

Úvod

Předkládaný text nabízí pohled na dvě významná výzkumná témata, která zároveň silně rezonují v dnešní společnosti. Prvním z nich jsou **hodnoty**. Ty byly a jsou předmětem zkoumání mnoha vědeckých oborů včetně filosofie, etiky, psychologie a samozřejmě také sociologie, z jejíhož pohledu hodnoty budeme analyzovat/zkoumat. Druhým tématem, které je možná ještě viditelnější, je **vztah k „jiným“**, kdy „jiní“ představují skupiny či osoby, které se nějakým způsobem (např. kulturou, vzhledem, životním stylem) liší od hlavních (lépe snad majoritních) společenských skupin. Jak podrobněji ukážeme dále, vztah k „jiným“ lze považovat vlastně také za svého druhu hodnotu, která je jednou ze součástí celé hodnotové struktury jednotlivců. V následujícím textu budeme za pomoci převážně statistických postupů analyzovat právě hodnoty spojené se vztahem k „jiným“, a to u vysokoškoláků studujících v prvním ročníku vysoké školy, a zaměřovat se na pozici těchto

¹ Článek je napsán v rámci projektu GAČR č. GAP404/12/2072, Hodnotové pozadí vůči vybraným vyloučeným skupinám.

hodnot v celkovém rámci hodnotových struktur. Budeme také hledat odpověď na otázku po hodnotových konfiguracích ve spojitosti s různými typy definovanými hodnotami vztaženými k „jiným“.

Teoretické zakotvení

Postoje ve vztahu k „jiným“ (jino-etnickým, jino-kulturním skupinám lidí) jsou velmi často předmětem společenskovedního zkoumání. Také sociologie měří a následně interpretuje postoje vůči marginalizovaným nebo exkludovaným skupinám (např. Burjanek 2001; Ryšavý 2003). Obvykle se tato interpretace děje za pomoci klasických sociálně-demografických kategorií jako jsou věk, vzdělání, gender, etnicita, religiozita a případně další. Tyto tradičnější postupy chceme rozšířit a to tak, že i vztah k „jiným“ (tedy těm, kteří jsou jednotlivcem i společenstvím vnímáni jako „jiní“) budeme chápat jako vyjádření hodnot, které lidé zastávají.

S podobou hodnotové struktury podle některých sociálních vědců může souviset i vznik předsudků: „(Negativní)² předsudek je obrazem hodnotového systému určitého člověka.“ (Allport 2000: 58) A tentýž autor také hovoří o tom, že „nejdůležitějšími kategoriemi, které člověk má, je jeho soustava hodnot.“ (ibid. 56). Vznik a přetrvávání předsudků je tak s hodnotami podle Allporta úzce spojeno.

Výklad o předsudcích Gordona W. Allporta se na první pohled může zdát jako zastaralý koncept, ale při bližším posuzování a studiu se ukazuje, že jde o koncept velmi dobře využitelný. Jeho koncept je ve větší míře používán sociálními psychology a v psychologii vůbec (např. Tropp, Pettigrew 2005, Dovidio, Glick, Rudman 2005, Roets, Van Hiel 2011), v sociologii se mu nevěnuje taková pozornost³.

Allportova základní definice předsudku zní, že jde o antipatii založenou na chybné a nepružné generalizaci. Orientuje se tedy na skupinové předsudky (tj. vůči všem členům dané skupiny) a explicitně se nezabývá (nebo jenom okrajově) např. předsudky, které jsou založené na genderu, sociálním postavení apod. Nicméně někteří z jeho žáků se věnují i těmto aspektům předsudků a jeho uvažování dál rozšiřují (např. Tropp, Pettigrew, 2005)

² Současné to platí i o pozitivních předsudcích, které Allport také zmiňuje (například ve spojitosti s láskyplnými předsudky Spinozy, a takových míst je v knize mnohem víc). V celé knize ovšem klade důraz na negativní předsudky, především proto, že právě ony vedou k diskriminaci, násilí atd.

³ Vycházíme zde z vlastní rešerše analytické literatury, tak jak jsme ji provedli s pomocí nástroje Google Scholar na podzim roku 2012.

a to zejména v oblasti tzv. kontaktní teorie (např. Pettigrew, 1997; Brown, Hewstone, 2005)⁴.

Pro potřeby tohoto textu je důležité soustředit se na Allportovu tezi o jakési přirozenosti předsudků a o tom, že kategorizace světa na „my“ a „oni“ (tj. ti „jiní“) je jakýsi nevědomý proces, jehož cílem je vytvoření určitého řádu. A s lidskou potřebou vytváření řádu (kategorizování světa) je spojené právě přehánění rozdílů mezi „námi“ a „těmi jinými“.

Pokud mohou být hodnoty či hodnotové systémy zdrojem předsudků, je potřeba se dále zaměřit na to, co hodnoty jsou a konkrétně na to, jak je pojímáme v této analýze. V individuální rovině chápeme hodnoty jako jeden z důležitých definičních znaků osobnosti. K jejich „vstřebávání“ člověkem dochází v průběhu socializace, přičemž k dokončení procesu přijetí hodnot dochází až v relativně pozdním období života člověka, a to kolem 35. roku věku. (Smékal 2002) Hodnotami se však v našem případě zabýváme zejména na úrovni společenské/společenstevní (i vzhledem k tomu, že pracujeme s hromadnými daty). Pro každou společnost, ale i skupinu, existuje určitá sada hodnot, které členové této společnosti do určité míry sdílejí a mohou z ní čerpat. Sdílení hodnot v rámci společenství je součástí kolektivní identity, udržuje sociální soudržnost, nebo z opačného úhlu pohledu zabraňuje anomii ve společnosti. (Prudký a kol. 2009).

Platí rovněž, že hodnoty jsou pro nás „takové, jaké jsou“ a že se tudíž nezabýváme „ideálním“ nebo morálně-etickým rozměrem hodnot, tj. hodnotami, „jaké mají být“. I když v této souvislosti je nutné připomenout, že ani jako výzkumníci se při analýze, ale zejména při interpretaci dat, nemůžeme zcela zbavit hodnotícího pohledu, protože i my patříme do nějaké společnosti či skupiny a jsme rovněž individualitami, takže nějaké hodnoty máme a nemůžeme se jich „zbavit“. Vždy zůstáváme subjekty a nikdy nemůžeme dosáhnout úplné objektivity.

Stejně jako existuje mnoho odlišných definic hodnot, tak odlišné jsou i způsoby jejich zkoumání. V rámci společenských věd existuje několik zásadních přístupů. Za nejznámější a nejvlivnější lze považovat přístupy Ronalda Ingleharta a Shaloma Schwartze. Ronald Inglehart vytvořil koncept tzv. materialistických a postmaterialistických hodnot a podobu hodnot dává do souvislosti s naplněním různých typů potřeb. Materialistické hodnoty

---

⁴ Kontaktní teorie je založena na premise, že vzájemné kontakty mezi různými společenskými skupinami, z nichž jedna má vůči druhé předsudky, mohou za určitých podmínek vést ke zmírnění předsudečnosti a tím i ke snížení napětí ve společnosti. Přehledné shrnutí výzkumů týkajících se kontaktní teorie lze nalézt např. v (Dvořáková 2007).

jsou spojené s potřebami bezpečí, stability, řádu, klidu a materiálního zajištění. Naproti tomu, postmaterialistické hodnoty jsou zaměřené na osobní seberealizaci. Postmaterialistické hodnoty podle Ingleharta mohou převažovat, až když je společnost ekonomicky zabezpečená. Pokud je společnost v ekonomickém úpadku, lidé (společnost) preferují materialistické hodnoty. Zároveň podle Ingleharta platí i to, že hodnotové vzorce, které jedinec socializoval ve svém dětství, se udržují i do dospělosti, neboť jsou součástí osobnosti. Neplatí tedy, že společenská změna okamžitě přinese změnu individuálních hodnot. Spíše dochází k tomu, že nové generace získávají za této situace jiný hodnotový profil, než mají jejich rodiče (Inglehart 1990). Přestože explicitně se Inglehart vztahu zastáváných hodnot a postojů k jiným příliš nevěnuje, lze najít náznaky, že předpokládá a zároveň na základě dat z World Value Surveys i dokládá, že postmateriální hodnoty podporují spíše otevřenost a empatii k okrajovým/diskriminovaným/„jiným“ skupinám ve společnosti. V práci napsané společně s Christianem Welzelem Inglehart tvrdí, že posmateriální hodnoty podporující sebevyjádření a rozvoj sebe sama (*self-expression values*) nejsou egocentrické, ale humanistické. Zdůrazňují nejen autonomii sebe sama, ale také autonomii pro druhé. Proto představují motivaci například pro členství v hnutích za práva žen, hendikepovaných, homosexuálů a etnických minorit“ (Inglehart, Welzel 2005:12). Oproti Inglehartovi, který sleduje pouze dílčí (byť velmi významný) „výsek“ hodnotové výbavy člověka, Shalom Schwartz se pokouší pomocí svého konceptu i dat, která na jeho základě vznikají, zachytit hodnotové zakotvení člověka jako celku. Není zde prostor pro podrobnější popis Schwartzova konceptu,⁵ ovšem z našeho hlediska je podstatné to, že ukazuje, jak jsou určité základní hodnotové orientace člověka ve vzájemné opozici a zároveň i to, jak tyto orientace souvisejí s dalšími postoji. Tak tendence přijímat nové zkušenosti a informace, zkrátka otevřenost, souvisí negativně z předsudečností vůči cizincům a naopak podporuje ochotu imigranty přijímat a při jejich adaptaci v novém prostředí je podporovat (Davidov a kol. 2008).

Při našem zkoumání hodnot ale vycházíme především z konceptu hodnot, tak jak ho formuloval Libor Prudký.⁶ Zatímco Inglehartův a Schwartzův koncept pro nás představují spíše interpretační nástroje, Prudkého konceptualizace hodnot je pro nás vodítkem při řazení jednotlivých hodnot do analýzy. Tato konceptualizace vznikala jiným způsobem, protože vycházela

⁵ Čtenář může podrobnější informace najít v práci (Řeháková 2006).

⁶ V rámci projektu Sdílené hodnoty a normy chování jako zdroj posilování sociální koheze a překonávání negativních dopadů sociální diferenciacce v ČR.

z možností využití indikátorů používaných v rámci velkých mezinárodních výzkumů. Na základě analýzy těchto indikátorů bylo možné definovat související hodnotové dimenze. Ty spolu souvisely nejen statisticky, ale zejména obsahově. Nakonec byly hodnotové struktury rozděleny do několika odlišných typů/kategorií. Zaprvé jsou to **hodnotové preference** – relativně stabilní (na úrovni společnosti i jedince), široce sdílené preference pro vybrané významné hodnoty. Do dotazníku byla zařazena⁷ šestice položek (práce, rodina, volný čas, přátelé a známí, politika a náboženství), kdy u každé z nich respondent volil nakolik je pro něj důležitá. Hodnotové preference v tomto pojetí jsou na empirické úrovni blízké žebříčkům hodnot. Dále to jsou **hodnotové orientace**, ty jsou asi nejdůležitější pro naši analýzu, představují specifitější nasměrování hodnot a jsou vyjádřené sadou výroků, s nimiž respondenti souhlasí či nesouhlasí. **Hodnotové rámce** znamenají skutečně jistý druh ohraničení, orámování, dávají dalším typům hodnotových struktur „smysl“. Výroky, které je charakterizují se týkají smyslu života a možností ovlivnění života nebo pohledu na svět. A nakonec **normy** jako behaviorální aspekt hodnot. Ty jsou asi nejbližší každodennosti respondentů, protože jsou poměrně konkrétní. Mají nicméně spíše deklarativní charakter, protože jsou hypotetickým vyjádřením postojů respondentů (prostřednictvím otázky: je podle vás přijatelné/ nepříjemné...), a nestaví ho přímo do situace, v níž se má nějak zachovat. Takto představená struktura či sada různých typů hodnot ale není a ze své podstaty ani nemůže být úplná. Přesto je možné se oprávněně domnívat, že tato sada společnost docela dobře charakterizuje. Rovněž je celý koncept nastaven tak, že je možné sadu (a také otázky v dotazníku) obměňovat, pokud by některé hodnotové typy „vymizely“ nebo se objevily jiné. V tomto konceptu se se vztahem k jiným, jak ukážeme dále, operuje v rámci hodnotových orientací a explicitně se tento vztah promítá také do norem

V analýze se soustředíme na postoje k lidem v nouzi a k cizincům. To jsou dvě různé skupiny, které reprezentují „jinakost“ ve smyslu „odlišnosti od“ a „vydělenosti z“ většinové společnosti. Do první skupiny zahrnujeme bezdomovce, kteří mají (často viditelně) „jiný“ životní styl, druhou skupinu tvoří cizinci, kteří pocházejí z „jiných“ kulturně, etnicky či jazykově odlišných společností. Jsme si vědomí, že obě skupiny jsou velmi silně vnitřně strukturované, ale tato skutečnost není v analyzovaných výzkumech zohledněna. Pracujeme s hromadnými daty sebranými prostřednictvím standardizovaných dotazníků. V našem případě jsou otázky pro téma

⁷ Zdaleka ne jen v našem výzkumu – stejná baterie se používá například ve výzkumech European Values Study.

relevantní položeny velmi obecnou formou, která určitým způsobem „nutí“ respondenty generalizovat. Při analýze a hlavně interpretaci musíme mít tuto okolnost na mysli.

Tématem se budeme zabývat z pohledu studentů vysokých škol v prvním ročníku. Jsou v takové fázi socializace, jež zahrnuje i zvnitřňování hodnot, a současně platí, že ještě nejsou příliš ovlivněni zkušeností z vysoké školy. Zatím jim byly hodnoty prezentovány v rodině, vrstevníky, médií, mají zkušenosti se základním a středním školstvím. Vysokoškoláci přitom zdaleka nepředstavují homogenní masu, ale liší se hodnotovým vybavením (Šmídová, Čížek, Vávra 2010). Odpovídá to i výzkumům prováděným v jiných zemích. Podle Wellera a Nadlera (1975) jsou studenti sociálních věd a humanitních oborů méně autoritářští (ve smyslu Adornovy autoritářské osobnosti) než studenti přírodních věd a medicíny. Výsledky této studie potvrzuje i Rubinstein (1997).

K našemu tématu (tj. hodnoty spojené s „jinými“) se vztahuje text Josefa Novotného a Filipa Polonského (2011), kteří analyzovali postoje českých a slovenských vysokoškolských studentů k muslimům a islámu a také znalosti, které se islámu jako náboženství týkají. Ze závěrů jejich výzkumu vyplývá, že mezi studenty existují významné diference podle některých socio-demografických faktorů, jako je vzdělání (délka dosavadního studia) a náboženská příslušnost, a také v závislosti na osobní zkušenosti s muslimy a znalosti islámu (která ovšem pozitivně koreluje se vzděláním). Důležitý je jejich postřeh, že statistická významnost se nemusí krýt s významností praktickou. Zatímco totiž religiozitu jedince (která má, podle analýzy, kterou autoři provádějí, relativně silný vztah k toleranci vůči islámu a muslimům) lze ovlivňovat jen obtížně a navíc v liberální společnosti je něco takového jen těžko představitelné, znalosti je možné zlepšovat za pomoci vzdělávacího systému nebo médií.

Počínající vysokoškolští studenti patří také bezesporu do společenské skupiny mladých lidí. A proto na ně lze vztáhnou i poznatky o postojích mladých lidí vůči jinakosti z dalších výzkumů. Mladí lidé z nich obvykle vycházejí jako tolerantnější a ke změnám otevřenější skupina ve srovnání se staršími a to platí jak v evropském prostoru (např. Pettigrew, Meertens 1995) tak i v kontextu celosvětovém (např. Vala, Costa-Lopes 2010).

Metodika

V článku se soustředíme na hodnoty spojené se vztahem k jiným a jejich spojení s dalšími součástmi hodnotové struktury. Hlavním záměrem bude ověření výzkumné otázky, v jakém vztahu jsou hodnoty spojené s „jinými“

propojené s dalším hodnotovým vybavením. Platí rovněž, že tyto hodnoty zastávané vzhledem k „jiným“ mohou být také zdrojem možných **předsudků**⁸.

Zaměříme se na to, zda v rámci analyzovaného souboru existují specifické typy respondentů, které jsou definované rozdílnými (negativními či pozitivními) hodnotami spojenými s „jinými“, což z našeho hlediska znamená přítomnost větších či menších tendencí k předsudečnému uvažování. V dalším kroku chceme zjistit, jestli a jak se případné typy liší v podobě celé hodnotové struktury (hodnotové preference, orientace, rámce a normy).

Přístup ke zkoumání hodnot použitý L. Prudkým a kol. (jak byl popsán výše) se stal podkladem pro výzkum vysokoškoláků na vybraných typech fakult (Vysokoškoláci 2003, 2005). Z našich předchozích analýz vyplývá, že hodnotové struktury se liší na různých typech škol, i když zároveň platí, že v základních „velkých“ trendech se shodují (Čížek, Šmídová, Vávra 2010). V tomto textu znovu využíváme data z uvedeného výzkumu a zaměříme se na jejich sekundární statistickou analýzu. V dotazníku, se kterým jsme pracovali, bylo k dispozici několik hlavních indikátorů, jejichž obsahem bylo dotazování se na skupiny „jiných“ a které budou základem pro vytváření zamýšlené typologie. Konkrétně se jednalo o tradičně používanou otázku *„Proč jsou u nás lidé, kteří žijí v nouzi“*.⁹ Ta pro nás představuje možnost vyjádřit postoje ke skupině chudých lidí (zahrnující i bezdomovce jako její krajní zástupce). Kromě ní jsme pracovali zejména s částí rozsáhlé baterie výroků, která je jedním ze základních podkladů pro formulování podoby a struktury hodnotových orientací. Mezi výroky byly i ty, které se úzce vážou k tématu jinakosti či pozice cizince ve společnosti: *„Cizinci by si svého životního partnera měli vybírat mezi lidmi ze své země.“* a *„Cizinci by se měli přizpůsobit životnímu stylu země, ...“*.¹⁰

Takové otázky reprezentují výhradně hodnotovou strukturu, chybí tak možnost porovnat je s otázkami postojovými, které se týkají sympatií

⁸ Takto zaměřená otázka vznikla v souvislosti s řešením projektu „Hodnotové pozadí postojů vůči vybraným vyloučeným skupinám“ (GAČRP404/12/2072), v němž takto provedená analýza představuje jeden z přípravných kroků pro následný kvalitativní výzkum. Cílem je vytvořit typologii (pokud se takové typy studentů podaří identifikovat) z hlediska jejich hodnot k „jiným“. Typologie mimo jiné má sloužit i k výběru respondentů pro tento kvalitativní výzkum.

⁹ Vyskytuje se často v mezinárodních reprezentativních výzkumech, jako jsou například European Social Survey. Obvykle tak, že jednou je položena jako otázka po prvním důvodu života v nouzi a doplňuje ji druhá, ve stejném znění, pro vyjádření druhého důvodu. V našem dotazníku, jsme ji ale položili jen pro první důvod.

¹⁰ Celé znění baterie výroků je k dispozici v dotazníku European Values Study který je dostupný na <http://archiv.soc.cas.cz/download/1414/EVS08%20-%20dotazn%C3%ADk.pdf>.

k vybraným skupinám cizinců nebo otázky měřící sociální distanci. Výzkumy, kde by byla ve výzkumech populace vysokoškoláků kombinována právě postojová složka a hodnoty, pokud víme, však v danou chvíli nejsou k dispozici

Využíváme tedy soubory vysokoškolských studentů z ekonomických, strojních a pedagogických fakult, u kterých jsme předpokládali, že vzhledem k odlišnému zaměření škol budou odlišní i zájemci o ně. Data pocházejí z let 2003 a 2005 a byla sbírána ve čtyřech městech, kde se vyskytovaly srovnatelné fakulty, tj. v Brně, Liberci, Ostravě a Praze. (Celkem se jednalo o 12 fakult.) Ze statistického hlediska ovšem nelze říci, že by soubor byl reprezentativní pro vysokoškoláky v České republice.¹¹ Šlo o záměrný výběr, jehož cílem bylo získat rozsáhlý soubor vysokoškolských studentů v prvním ročníku studia, zastupující jak různé typy fakult, tak i různé regiony.

Tabulka 1: Struktura souboru studentů vysokých škol

	Celkem	Strojní fak.	Ekonomické fak.	Pedagogické fak.
Počet respondentů	2194	753	684	757
Ženy/muži/ není odpověď	1145/1038/11	74/674/5	573/181/3	498/183/3

Budeme pracovat se souborem vysokoškoláků jako s celkem. Rozdíly mezi studenty jednotlivých typů fakult nebudou představovat hlavní analytickou osu, ale jednu z proměnných, kterou bereme do úvahy při interpretaci diferenciac sledovaných postojů na celém vzorku studentů prvního ročníku. Samozřejmě vedeme v patrnosti faktickou nereprezentativnost dat.

Spojený soubor je úzkým a specifickým výsekem české společnosti. Platí to nejen z hlediska výběrovosti souboru, ale i z hlediska hodnotového nastavení takového souboru. Vysokoškolští studenti (respektive studenti tří typů fakult) jsou ve srovnání s celou populací ČR tolerantnější, trendy spojené s hodnotami jsou silnější. Např. výrazně více ve srovnání s celou dospělou populací jsou studenti zaměřeni na hédonistické a individualistické hodnoty, což lze ukázat například při srovnání s daty z výzkumu European Values Study¹².

¹¹ Existují samozřejmě reprezentativní výzkumy vysokoškoláků, ale ty nejsou zaměřeny na jejich hodnotové struktury.

¹² Například s pomocí pramenné publikace z tohoto výzkumu, jejímiž autory jsou Rabušic a Hamanová (2009).

Analýza

Jak bylo řečeno výše, nejdříve se zaměříme na statistickou analýzu spojeného souboru studentů-vysokoškoláků s ohledem na typy fakult a na jejich vztah k „jiným“. V Tabulce 2 jsou nejprve prezentovány reakce respondentů na dva výroky, které se týkají **cizinců**. Souhlas s oběma výroky, které se výslovně týkají cizinců, vyjádřený na škále 1 – zcela souhlasím až 5 – zcela nesouhlasím, je velmi rozdílný a rovněž se liší míra souhlasu podle typů fakult. Na strojních fakultách s výrokem o nutnosti přizpůsobení se cizinců souhlasí skoro dvě třetiny respondentů, na pedagogických fakultách necelá polovina. U druhého výroku (cizinci si mají vybírat za životního partnera mezi „svými“) je patrná větší shoda, hlavně v případě souhlasu, ale na strojních fakultách je výrazně vyšší počet těch, kteří zaujímají neutrální stanovisko (15 %).

Tabulka 2: Výroky o cizincích, podle typů fakult a spojený soubor

<i>Cizinci by měli svůj životní styl trochu lépe přizpůsobit stylu příslušné země, kde nyní žijí.</i>	Průměr	Souhlas (1+2) (%)	Nesouhlas (4+5) (%)
Strojní fakulty	2,29	60,8	15,7
Ekonomické fakulty	2,51	53,2	20,8
Pedagogické fakulty	2,59	49,7	22,4
Spojený soubor	2,48	53,5	19,7
<i>Cizinci by si svého životního partnera měli vybírat mezi lidmi ze své země.</i>	Průměr	Souhlas (1+2) (%)	Nesouhlas (4+5) (%)
Strojní fakulty	4,37	7,2	78,6
Ekonomické fakulty	4,55	5,3	88,5
Pedagogické fakulty	4,53	4,4	84,1
Spojený soubor	4,49	5,5	83,1

Data: Vysokoškoláci 2003, 2005

Poznámka: Škála u výroků v rozsahu: 1 – zcela souhlasím až 5 – zcela nesouhlasím, tj. čím nižší průměr, tím větší souhlas s výrokem.

Na relativně obecné úrovni je tak evidentní obezřetnost a apriorní požadavek na to, aby se cizinec vlastně příliš neodlišoval od ne-cizince. Vyjádření postoje, tj. souhlasu (53 % u spojeného souboru) s tím, že cizinci mají přizpůsobit svůj

životní styl „nové“ zemi, jsou přítomné i v jiných sociologických výzkumech v rámci celé populace ČR. S požadavkem, aby se cizinci co nejvíce přizpůsobili našim zvyklostem, souhlasí 61 % respondentů ve výzkumu CVVM z roku 2009. Nejčastěji je toto přizpůsobení spojováno s tím, aby cizinec mluvil česky a měl v Česku práci, v menší míře je zastoupen požadavek státního občanství a znalosti české kultury a historie (Leontiyeva, Vávra 2009). Zmiňované reakce do značné míry potvrzují implicitní obecné obavy, strachy z cizího. Naopak u druhého výroku je evidentní, že v případě specifické činnosti jako je hledání partnera v ČR, se strach výrazně snižuje a souhlas s výrokiem tak vyjádřilo jen 5 % respondentů. Oba výroky a reakce na ně jsou však velmi ohraničené. Kdybychom místo obecného pojmenování *cizinec* použili ve výroku konkrétní pojmenování etnické či národnostní skupiny, byly by odpovědi velmi různé podle toho, o jaké *cizince* by se jednalo. Obecný (generalizující, vedoucí k předsudkům – podle Allporta) strach by se změnil v konkrétnější představu přímo navázanou na danou situaci. Lze to dovést z mnoha jiných výzkumů, které sledují sympatie či nesympatie k různým národům či etnikům, nebo které ukazují rozdílnost postojů v případě různých typů vztahů s cizinci respektive představiteli různých národností. Právě ty ukazují velmi rozdílnou míru sociální distance vůči konkrétním etnikům či národům.

Z reakcí respondentů na otázku: *Proč jsou u nás lidé, kteří žijí v nouzi?* je patrné, že studenti nejčastěji vidí příčinu života v nouzi v osobních nedostatcích lidí: skoro 28 % (na strojních fakultách dokonce 34,9 %) z nich říká, že je to z lenosti a nedostatku pevné vůle. Ve srovnání s výzkumy, které reprezentují celou populaci ČR, jsou jejich postoje v některých ohledech odlišné, ale lenost a nedostatek pevné vůle je nejpreferovanější odpověď i napříč populací ČR (37,5 % data Koheze 2006, nebo 43,2 % data EVS 2008)¹³. Je evidentní, že tento postoj má silné postavení a je poměrně široce sdílen. Může to souviset s velmi silným důrazem na vlastní zodpovědnost, který je typický pro transformační období české společnosti po roce 1989. Pakosta a Rabušic (2010) ve své komparativní analýze odpovědí na obdobnou otázku v EVS ukázali, že čeští respondenti konzistentně od roku 1991 (kdy proběhla první vlna tohoto výzkumu na území ČR) volí odpověď „lenost a nedostatek pevné

¹³ V souvislosti s porovnáním vysokoškoláků a populace je zajímavé, že vyšší vzdělání (v datech o populaci) znamená i častější volbu odpovědi „z lenosti a nedostatku pevné vůle“. Vysokoškoláci (tj. studenti, kteří teprve usilují o vzdělání) ale tuto možnost nevolí tak často...Podobná diference existuje i u věku. Mladí a vzdělanější častěji dávají přednost výrazně individuální zodpovědnosti. Například v USA je tendence opačná (Vávra 2013).

vůle“ nejen nejčastěji mezi ostatními variantami, ale také nejčastěji ve srovnání s příslušníky jiných států.

Tabulka 3: Proč jsou u nás lidé, kteří žijí v nouzi? (Četnost odpovědí v %.)

	Spojený soubor	Strojní fak.	Ekonomické fak.	Pedagogické fak.
protože mají smůlu	6,9	8,6	5,8	6,1
z lenosti a nedostatku pevné vůle	27,6	34,9	21,1	26,6
protože je v naší společnosti bezpráví	8,9	8,1	10,6	8,0
nevyhnutelně to patří k pokroku	15,5	12,1	18,2	16,2
žádný z těchto důvodů	28,0	23,5	30,9	29,7
nevím	11,6	11,0	11,7	12,0
není odpověď	1,5	1,7	1,6	1,3

Data: Vysokoškoláci 2003, 2005

Nicméně stejně velký počet respondentů vyjadřuje nesouhlas s nabízenými možnostmi (28 % – žádný z těchto důvodů) a dalších 11 % vůbec neví, jak má na danou otázku odpovědět. Tady je patrné, že vysokoškoláci-studenti se ve svých postojích od populace v tomto ohledu výrazně liší. Populace ČR volí odpověď „žádný z těchto důvodů“ jen v necelých 3 % (Koheze 2006) respektive 4,6 % (EVS 2008).

Jak souvisí postoje vůči cizincům a lidem v nouzi s ostatními hodnotovými strukturami? Faktorová analýza celé baterie výroků, které představují hodnotové orientace, slouží k popisu vztahu obou výroků o cizincích a využijeme ji rovněž v další analýze.

Oba výroky o cizincích se v tomto případě spojily ještě s výrokem „*Každý si musí řešit své problémy sám.*“ Toto zvláštní spojení už se vyskytlo ve výzkumech dospělé populace v ČR (Prudký a kol. 2009). Naznačuje, že cizinci nejsou tak úplně naše věc (respektive nejsou věcí studentů), a že si jich nechceme všimnout. Opět upozorňujeme na zvýraznění osobní zodpovědnosti, které se objevuje ve výroku, že každý má řešit své problémy sám, k čemuž odkazuje i fakt, že naopak nejvíce negativně tento faktor koreluje (-0,21) s výrokem „*To nejdůležitější, co se děti musí naučit, je umět se rozdělit.*“ To znamená, že respondenti, kteří souhlasili s uzavřeností vůči cizincům i s tím, že problémy jsou záležitostí toho, kdo je má, spíše nesouhlasili s tím, že je důležité učit děti solidaritě.

Tabulka 4: Faktorová analýza spojeného souboru, hodnotové orientace

	Faktor						
	1	2	3	4	5	6	7
To nejdůležitější, co se děti musí naučit, je poslušnost.	0,687	0,165			0,154		-0,18
Kde je přísná autorita, tam je taky spravedlnost.	0,64						-0,15
Smysl života je v tom, aby člověk získal vážené pozice.	0,558	0,225	-0,126			0,119	0,343
Jistota a blahobyt je důležitější než svoboda.	0,547	0,166			-0,11		0,41
Není dobré mít tak velkou svobodu, jakou dnes mladí lidé mají.	0,515	-0,23	0,251			0,139	
Mluvit do něčeho a spolurozhodovat má člověk, až když tvrdou prací dosáhne určité pozice.	0,342		-0,104		0,225	0,335	0,164
Život si musíme udělat tak příjemný, jak je to jen možné.		0,752	0,121				
Důležité je, aby byl člověk šťastný. Jak, to už je jeho věc.		0,743				0,1	
Smysl života je pokusit se získat to nejlepší.	0,246	0,521	-0,137			0,132	0,134
Těm, kteří mají víc, by se mělo smět vzít a dát těm, kteří to potřebují.	0,121		0,767			0,111	
Rozdíly v příjmech by se měly zmenšit.			0,761				
Kdybychom jsme se všichni něčeho zřekli, nebyla by brzy žádná chudoba.			0,606	0,17	0,244		
Doufám, že po smrti existuje další život.				0,803			0,109
Se smrtí vše končí.		0,118		-0,69			0,2
Život má smysl, protože existuje Bůh.	0,125	-0,28	0,101	0,667	0,112		-0,11
Umět se rozdělit se nejlépe učí v rodině.					0,757		
Bez rodiny se nedá naučit, jak se mají konflikty řešit.					0,674	0,206	
To nejdůležitější, co se děti musí naučit, je umět se rozdělit.	0,115		0,286		0,584	-0,21	-0,16

	Faktor						
	1	2	3	4	5	6	7
Cizinci by si svého životního partnera měli vybírat mezi lidmi ze své země.	0,156		0,200		-0,11	0,686	
Cizinci by měli svůj životní styl trochu lépe přizpůsobit stylu příslušné země, kde nyní žijí.		0,173				0,679	
Každý musí řešit své problémy řešit sám.		0,319	-0,189		0,141	0,364	
Nevím, proč člověk žije.	-0,15			-0,14			0,758
Povolání je tu v první řadě proto, aby zaručovalo pravidelný příjem.	0,245	0,361					0,367
<i>Podíl vysvětlené variability (celkově vysvětluje 7 tabelovaných faktorů 50,1% variability položek)</i>	<i>9,1</i>	<i>8,3</i>	<i>8,1</i>	<i>7,4</i>	<i>6,8</i>	<i>5,9</i>	<i>5,2</i>

Data: Vysokoškoláci 2003, 2005

Poznámky: Ve faktorové analýze byla použita metoda hlavních komponent. V tabulce jde o korelační matici položek baterie s jednotlivými faktory po rotaci, použita byla metoda Quartimax. Uvedeny jsou pouze korelace s absolutní hodnotou vyšší než 0,1. Tučně je vyznačeno, s kterými faktory mají položky baterie nejsilnější korelace.

Faktorová analýza spojeného souboru ukázala obsahové propojení výroků o cizincích a doplnila je rozměrem výhradní osobní zodpovědnosti. Jak s nimi ale souvisí odpovědi respondentů na otázku „*Proč jsou u nás lidé, kteří žijí v nouzi.*“?

V případě analýzy souboru rozděleného podle třech typů fakult žádné statisticky významné propojení neexistuje. V analyzovaných datech se ukazuje závislost tohoto indikátoru s výrokem o přizpůsobení cizinců životnímu stylu země, ve které nyní žijí. Respondenti, kteří souhlasí s výrokem, výrazně častěji volí možnost „*z lenosti a nedostatku pevné vůle*“ a také možnost „*nevyhnutelně to patří k pokroku*“. Věcná významnost vztahu k výroky „*Každý musí řešit své problémy sám.*“ a „*Cizinci by si svého životního partnera měli vybírat mezi lidmi ze své země.*“ není průkazná.

Na základě výsledků faktorové analýzy lze usuzovat na obsahové propojení (nebo v pojmosloví faktorové analýzy na existenci společné latentní dimenze) mezi postoji k cizincům a klidem v nouzi. Právě tato blízkost dává opodstatnění dalšímu kroku, a to definování krajních typů respondentů, které podle našeho názoru reprezentují na jedné straně ti, kdo jsou výrazně negativně „nastavení“ vůči „jiným“ (konkrétně v kombinaci bezdomovci a cizinci) a druhou krajností jsou naopak ti, kteří mají vůči „jiným“ spíše pozitivní hodnotové zakotvení.

Negativní-restriktivní (TYP 1) postoje respondentů definovala konkrétně tyto kombinace odpovědí: „*lidé žijí v nouzi z lenosti a nedostatku pevné vůle*“ a současně **souhlas** (zcela souhlasím a spíše souhlasím) s výrokiem o potřebnosti přizpůsobení se cizincům.

Pozitivní-otevřené (TYP 2) postoje respondentů znamenaly naopak kombinaci odpovědí: lidé žijí v nouzi „*protože mají smůlu*“ a „*protože je v naší společnosti bezpráví*“ a současně **nesouhlas** (zcela nesouhlasím a spíše nesouhlasím) s výrokiem o přizpůsobení se cizincům.

Výsledkem tohoto postupu bylo rozdělení souboru na 3 nestejně rozsáhlé podsoubory. Negativní-restriktivní typ tvoří skupinu o velikosti 370 respondentů, pozitivní-otevřený typ naopak tvoří pouze 69 respondentů. Zbytek z více než 2000 respondentů je v rámci takto definovaných krajností středovým (nevyhraněným, TYP 3) podsouborem.

Pro další práci s typy respondentů je toto rozložení, míněno především z hlediska velikosti, problematické. Podsoubor TYP 2 je tak pro statistické zpracování a další komparaci nevhodný. Pokusili jsme se rozšířit tento typ prostřednictvím odpovědi na otázku „*Proč jsou u nás lidé, kteří žijí v nouzi?*“ konkrétně o variantu odpovědi „*žádná z těchto možností*“. Toto rozhodnutí bylo podpořeno úvahou, že právě tato varianta vyjadřuje nechuť respondentů generalizovat pozici takových lidí, tedy že jde podle respondentů, kteří volí tuto odpověď, o tak individualizované případy, že je nelze nijak „škatulkovat“. Takový postoj (nechuť generalizovat) doprovází spíše tolerantně naladěné respondenty, kteří odmítají snadná řešení. Je evidentní, že to je jen jedno z více možných vysvětlení. Rozhodnutí dát přednost právě tomuto pohledu tak bylo do značné míry arbitrární a nelze ho jednoznačně spojit s nějakým jasně prokazatelným důkazem či argumentem. Z našeho hlediska je vytváření typologie respondentů otevřeným procesem, který stojí na hledání a zkoušení různých možností. Zmiňovaný postup skutečně přinesl rozšíření skupiny TYP 2 na 212 respondentů. Ale bylo nutné zpětně ověřit, zda takto nastavený TYP 2 je hodnotově odlišný od skupiny TYP 3. Při tomto postupu se nakonec ukázalo, že mezi nimi nejsou významné hodnotové difference. Z toho důvodu jsme se nadále rozhodli ponechat soubor rozdělený pouze na dva základní typy. Vyhraněný TYP 1 a NE-TYP, který zahrnuje ostatní respondenty, původní TYP 2 a TYP 3, a oba potom vzájemně komparovat. Zůstává samozřejmě otázkou, proč je skupina pozitivních-otevřených respondentů v užším vymezení tak malá a mnohem méně výrazná než negativní-restriktivní typ. Případně, proč se při jejím rozšíření ztrácí hodnotová odlišnost vůči nevyhraněným respondentům¹⁴. I přes tuto nejistotu

¹⁴ Jednou z možností samozřejmě je, že naše úvaha o důvodech, proč respondenti volí možnost „*žádný z těchto důvodů*“, byla nesprávná.

jsme se rozhodli věnovat další pozornost komparaci dvou typů, z nichž jen jeden představuje vyhraněný typ (TYP 1), více inklinující k předsudkům, a druhý reprezentuje nevyhraněnou většinu (NE-TYP), s relativně nižší inklinací k předsudkům. I tady je evidentní odlišné zastoupení typů fakult pro oba typy. Skoro polovinu skupiny TYP 1 tvoří studenti strojních fakult (167 respondentů; 46%), nejméně zastoupeni jsou studenti pedagogických fakult (24%). Z hlediska typů fakult je největší podíl postoje TYP 1 opět na strojních fakultách (22% z respondentů na těchto fakultách) a nejmenší na fakultách pedagogických (12%).

Tabulka 5: Počty respondentů ve skupinách TYP 1 a NE-TYP

	TYP 1	NE-TYP
Spojený soubor	370	1924
Strojní fakulty	167	586
Ekonomické fakulty	113	671
Pedagogické fakulty	90	667

Data: Vysokoškoláci 2003, 2005

Hodnotové odlišnosti obou typů budeme sledovat ve struktuře hodnotových preferencí, orientací, rámců a norem. Diference hodnotových preferencí (tj. žebříčku, v němž se ukazuje relativní významnost práce, rodiny, volného času, přátel a známých, politiky a náboženství pro respondenta) mezi oběma porovnávanými typy respondentů je relativně malá. To ale odpovídá jejich charakteru stabilních a ve společnosti široce sdílených priorit (Prudký, 2009). Nicméně i přes toto konstatování platí, že z šesti sledovaných hodnotových preferencí je statisticky významná¹⁵ diference u čtyř z nich a to u rodiny, náboženství, práce a politiky. Rozdíly v zastoupení odpovědi „*velmi důležité*“ jsou dobře viditelné a například v preferování práce je rozdíl více než 9%, přičemž důležitost práce hodnotí v průměru výše ti, kdo spadají do skupiny TYP 1. Naopak je poměrně malý rozdíl v preferencích náboženství jako hodnoty a stejně tak je minimální u hodnocení politiky. Menší rozdíl je dán obecně nízkou mírou preference náboženství a politiky. Nicméně náš implicitní předpoklad byl zejména ve vztahu k náboženství přece jenom

¹⁵ Statistickou významnost zde chápeme, i vzhledem k omezené reprezentativnosti vzorku a také proto, že nešlo o náhodný výběr, zejména jako ukazatel, který nás upozorňuje na vztahy a diference, které je vhodné brát do úvahy pro posouzení věcné významnosti. Je to i z toho důvodu, že ne vždy je statistická významnost doprovázena interpretační důležitostí, a má i další omezení. (Soukup 2010) V textu jsou zmiňovány a komentovány zejména ty diference, které prošly oběma způsoby posouzení.

vyhraněnější. Preference přátel a známých a volného času jsou mezi oběma skupinami podobné.

Tabulka 5: Preference, porovnání TYP 1 a NE-TYP (Četnost odpovědi „velmi důležité“ v%)

	Statistická významnost rozdílu	TYP 1	NE-TYP
Rodina	**	81,9	89,2
Náboženství	**	4,3	6,6
Práce	**	35,1	26,6
Politika	*	2,4	1,6
Přátelé a známí	NE	57,8	61,3
Volný čas	NE	31,4	29,9

Data: Vysokoškoláci 2003, 2005

Poznámka: statická významnost (chi square *** → sig. = 0,000; ** → sig. = 0,001 až 0,025; * → sig. = 0,026 až 0,050)

Hodnotové orientace jsou v rámci našeho přístupu chápány jako stěžejní součást hodnotové struktury. Ukazují na základní nastavení, přímo „orientování se“ v životě. Vzhledem k rozsáhlosti baterie, která reprezentuje hodnotové orientace, využijeme již provedenou faktorovou analýzu a budeme pracovat s vytvořenými faktory. Za reprezentanty každého faktoru jsme vybrali ten výrok, který s ním má nejsilnější pozitivní korelaci. Z našeho srovnání vyloučíme faktor o cizincích, protože právě ten je pro nás východiskem pro komparaci.

Největší rozdíl existuje ve vztahu k autoritativně-individualistické orientaci¹⁶. Ve skupině TYP 1 je souhlas výrazně vyšší než u druhé sledované skupiny. S výrokem zcela souhlasí téměř dvakrát více respondentů ze skupiny TYP 1, tj. 13%. Stejný vztah platí i pro hédonistickou orientaci¹⁷. Tam silný souhlas vyjadřuje skoro 65% ze skupiny TYP 1, ale jen 56,4% ostatních respondentů. Naopak pro TYP 1 je charakteristické spíše menší zastoupení rovnostářské orientace¹⁸ (44,8% zcela nesouhlasí). Naproti tomu u ostatních respondentů jde o nesouhlas u 36,5%. Slabá statistická odlišnost je u pro-rodinné orientace,

¹⁶ Reprezentované výrokem „*To nejdůležitější, co se děti musí naučit, je poslušnost*“.

¹⁷ Kterou reprezentuje výrok „*Život si musíme udělat tak příjemný, jak je to jen možné*“.

¹⁸ Zastoupenou „*Těm, kteří mají víc, by se mělo smět vzít a dát těm, kteří to potřebují*“.

ale nezdá se, že by byla věcná/praktická. Oba sledované soubory se neliší vzhledem k nihilistické a pro-náboženské orientaci.

Všechny tyto poznatky do značné míry odpovídají předpokladům/hypotézám, které jsme v této souvislosti měli. Má svou vnitřní logiku, že lidé, kteří vnímají život v nouzi jako osobní selhání, jsou spíše individualisticky a nerovnostářsky orientováni, ovšem za pozornost stojí spojení s autoritativní orientací. Nejde tedy o individualismus v tom smyslu, jak o něm mluví Inglehart v souvislosti s postmateriální hodnotovou orientací.

Respondenty TYP 1 lze tedy souhrnně označit jako více autoritativně-individualistické, hédonistické a méně rovnostářské. Ale stejně jako u ostatních vysokoškoláků, i u takto negativně-restriktivně naladěných studentů jednoznačně převažuje hédonistická orientace následovaná pro-rodinnou orientací.

Tabulka 6: Hodnotové orientace ve skupinách TYP 1 a NE-TYP a jejich vztah

	Statistická významnost	TYP 1 průměr / podíl souhlasících (%)	NE-TYP průměr/podíl souhlasících (%)
Autoritativně-individualistická: To nejdůležitější, co se děti musí naučit, je poslušnost.	***	2,79 / 13,0	3,09 / 7,4
Hédonistická: Život si musíme udělat tak příjemný, jak je to jen možné.	**	1,51 / 64,9	1,69 / 56,4
Rovnostářská: Těm, kteří mají víc, by se mělo smět vzít a dát těm, kteří to potřebují.	**	3,93 / 44,8	3,79 / 36,5
Pro-rodinná: Umět se rozdělit se nejlépe učí v rodině.	*	2,01 / 36,2	2,04 / 33,6
Pro-náboženská: Doufám, že po smrti existuje další život.	NE	2,84 / 26,9	2,70 / 21,5
Nihilistická: Nevím, proč člověk žije.	NE	3,98 / 10,7	3,96 / 10,1

Data: Vysokoškoláci 2003, 2005

Poznámka: statistická významnost (chí square, *** → sig. = 0,000; ** → sig. = 0,001 až 0,025; * → sig. = 0,026 až 0,050)

Hodnotové rámce ve spojitosti s odlišnými postoji respondentů patřících ke skupině TYP 1 a nevyhraněných respondentů (NE-TYP) ukazují na několik základních poznatků. Z 12 výroků, které se různými způsoby vztahují k tomu, jaké je místo člověka ve světě a jaký je svět, v němž lidé žijí, se jako odlišně pojímané oběma definovanými skupinami vysokoškoláků ukázalo 6 tvrzení. Je příznačné, že statistická významnost se neukázala u výroků, které mají návaznost na víru v boha (např. „*Náš svět je plný hříchu.*“). To dále potvrzuje, že vztah k „jiným“ není nijak úzce svázán s náboženským či naopak nenáboženských viděním. Neplatí tedy (alespoň v případě studentů), že věřící lidé pocítují k ostatním a „jiným“ určitou větší míru smířlivosti či toleranci.

Rozdíly mezi skupinami TYP 1 a NE-TYP jsou opět na úrovni, kterou lze podchytit statistickými metodami. Znovu ale platí, že se obě skupiny respondentů neodlišují diametrálně, ale jedna či druhá skupina klade na jednotlivé výroky různé důrazy. Je tak zřejmé, že respondenti TYP 1 častěji požadují silnější adaptaci na svět takový, jaký je – tedy přizpůsobení. Zároveň jsou o něco optimističtější a sobečtější. A taky více vyžadují řád, který by měly zabezpečit autority či stát. Tuto interpretaci lze vztáhnout i k častějšímu volání po stavu, který panoval před rokem 1989. Je tak pravděpodobné, že jejich postoj je spojen s větším důrazem na restrikcii jako takovou.

Tabulka 7: Hodnotové rámce – člověk a svět, ve skupinách TYP 1 a NE-TYP a jejich vztah

	Statistická významnost	TYP 1 zcela+spíše souhlasím (%)	NE-TYP zcela+spíše souhlasím (%)
Musíme se starat o své vlastní štěstí	**	29,0	19,7
To nejlepší, co se dá dělat je přizpůsobit se světu	***	34,9	25,5
Náš svět je plný úžasných možností	**	90,0	83,4
Kdo chce svět zlepšit, musí ho nejdříve přijmout jaký je	**	79,4	70,3
Znovu by mě být nastolen řád a pořádek z doby před rokem 1989	**	6,5	2,6
Stát je povinen, aby v našem světě vytvářel řád	**	68,0	58,4

Data: Vysokoškoláci 2003, 2005

Poznámka: statistická významnost (chí square, *** → sig. = 0,000; ** → sig. = 0,001 až 0,025; * → sig. = 0,026 až 0,050)

Ve tvrzeních o smyslu života je uvnitř skupiny respondentů TYP 1 určitý rozpor (viz Tabulka 8). Jedna malá část z nich nevěří, že může svůj život ovlivnit, lze je tedy nazvat „fatalisty“. Naopak druhá, mnohem větší část, je přesvědčena, že svůj osud drží pevně ve vlastních rukou. Současně platí, že ve srovnání s těmi, kdo jsou mimo TYP 1, je takových respondentů v obou případech víc. Svědčí to i o určité vnitřní strukturaci skupiny s negativním (restriktivním) vztahem k „jiným“. Rozdíl naznačený statistickou významností u výroku „*V mých očích neslouží život žádnému zvláštnímu účelu*“ je ale z hlediska věcné interpretace příliš malý a tedy málo využitelný. Vůbec se neliší postoje k výroky „*Život má pro mě smysl, protože existuje Bůh.*“ a „*Život má jen ten smysl, který mu sami dáme.*“

Tabulka 8: Hodnotové rámce – smysl života, ve skupinách TYP 1 a NE-TYP a jejich vztah

	Statistická významnost	TYP 1 zcela+spíše souhlasím (%)	NE-TYP zcela+spíše souhlasím (%)
Člověk může sotva co změnit na průběhu vlastního života.	***	7,9	5,8
V mých očích neslouží život žádnému zvláštnímu účelu.	*	11,1	10,4
Určujeme si sami náš vlastní osud.	**	71,0	61,0

Data: Vysokoškoláci 2003, 2005

Poznámka: statistická významnost (chi square, *** → sig. = 0,000; ** → sig. = 0,001 až 0,025; * → sig. = 0,026 až 0,050)

Tabulka č. 9: Hodnotové rámce – možnost ovlivnit svůj život, ve skupinách TYP 1 a NE-TYP průměr a frekvence odpovědí

	Průměr	Body škály	
		1 – 3 (%)	8 – 10 (%)
<i>Všichni vysokoškoláci</i>	7,36	2,1	51,1
TYP 1	7,62	3,0	60,0
NE-TYP	7,30	2,8	49,2

Data: Vysokoškoláci 2003, 2005

Poznámka: Škála: 1 – vůbec nelze ovlivnit život až 10 – jde zcela ovlivnit život

Nakonec se budeme zabývat otázkou, která doplňuje výroky o smyslu života a o světě. Je to otázka, do jaké míry člověk – jednatel může ovlivnit svůj život.

V tomto případě měli respondenti k dispozici škálu odpovědí 1 – vůbec nelze ovlivnit život až 10 – jde zcela ovlivnit život. Reakce na tuto otázku přitom do značné míry souvisí s předchozími postoji respondentů. Tabulka 9 ukazuje, že mezi skupinou TYP 1 a ostatními respondenty je signifikantní rozdíl, který opět souzní s tím, že jde o respondenty, kteří jsou spíše individualističtěji nastavení a tudíž více přesvědčení o tom, že mohou ovlivnit svůj život.

Normy jsou v hodnotové struktuře nejbližší chování a současně postoj k nim může vést relativně přímou cestou k případnému konkrétnímu předsudku. U norem jsou rozdíly mezi těmi, kdo zastávají negativní (restriktivní) postoje vůči „jiným“, asi nejlépe srozumitelné. Z celé baterie norem, tj. z celku 24 různých typů chování (k nimž se respondenti vyjadřují na škále 1 – zcela nepřijatelné až 10 – zcela přijatelné), se statisticky odlišuje pozice obou srovnávaných skupin jen vůči pěti normám. Jsou to „*homosexualita*“, „*národnostní a etnická nesnášenlivost*“, „*vítězit nad lidmi za každou cenu*“, „*požadovat státní podporu a nemít na ní nárok*“ a „*šidit na daních, když je příležitost*“. Na první pohled může být překvapivé, že mezi nimi není výrok o „*vynucování respektu vůči kulturním odlišnostem Romů*“. To může znamenat, že pozice Romů v české společnosti je zcela výjimečná a jejich přísné posuzování jde napříč oběma sledovanými skupinami. To lze podepřít i mnoha reprezentativními výzkumy mezi populací ČR, kde jsou Romové jednoznačně a téměř „jednomyslně“ negativně vnímáni (např. Havlík 2007). Domníváme se ale, že to může být způsobeno i nejasnou formulací dané normy a jejím problematickým navázáním na škálu odpovědí od varianty zcela přijatelné až po zcela nepřijatelné.¹⁹

Když se podíváme na pět norem, které TYP 1 a NE-TYP vnímají odlišně, je patrné, že jejich postoje jsou ve všech případech konzistentní a vlastně docela dobře interpretovatelné. Pouze jedna skutečnost se přímo týká cizinců – *národnostní a etnická nesnášenlivost* – a mezi respondenty TYP 1 se vyskytuje evidentní větší přijatelnost takového jednání. Stále jsou to však odpovědi, které se pohybují blíže variantě nepřijatelnosti takového jednání.²⁰ Očekávatelný byl rovněž diferencovaný postoj vůči *homosexualitě*. I zde ale převažuje přijatelnost tohoto fenoménu, mezi respondenty TYP 1 jde „pouze“ o výrazně odtažitější, ale stále spíše v průměru pozitivní hodnocení.

Trochu paradoxní je vztah našich typů k dvojici tvrzení „*požadovat státní podporu a nemít na ni nárok*“ a „*šidit na daních, když je příležitost*“. Pro respondenty TYP 1

¹⁹ Varianta odpovědi *zcela přijatelné* znamená tedy souhlas s tím, aby se respekt vůči kulturním odlišnostem Romů vynucoval, varianta *zcela nepřijatelné* je nesouhlas s tímto vynucováním.

²⁰ V celém souboru (tj. bez ohledu na příslušnost k TYP 1) je celkem jen 182 respondentů, kteří zvolili variantu 6 až 10. To znamená, že více či méně souhlasili s národnostní a etnickou nesnášenlivostí. Platí ale, že ne všichni patřili k TYP 1, i když pravděpodobnost jejich výskytu v něm byla výrazně vyšší.

je o něco víc nepřijatelné „požadovat státní podporu a nemít na ni nárok“ a naopak o něco přijatelnější je „šízení na daních“. Může to být tak, že v případě získání státní podpory jsou přísnější na někoho „jiného“²¹. S existencí státu souvisí samozřejmě i daně. Je možné usuzovat, že větší přijatelnost šízení na daních má vztah k postojům, které nějakým způsobem vyjadřují nesouhlas se státním přerozdělováním, které se děje prostřednictvím daní, nebo obecnou nedůvěrou ve stát. Spíše se dá usuzovat na opětovné vyjádření silnějšího individualistického zaměření, které jsme již zmiňovali v souvislosti s hodnotovými orientacemi a rámci. S tímto individualistickým hodnotovým zaměřením pravděpodobně souvisí i větší přijatelnost jednání indikovaného výrokem „vítězit nad jinými lidmi za každou cenu“ pro respondenty spadající do skupiny TYP 1.

Tabulka 10: Normy, ve skupinách TYP 1 a NE-TYP, vztah podle ANOVA a průměr

	ANOVA	TYP 1	NE-TYP
Homosexualita	***	6,66	7,50
Národnostní a etnická nesnášenlivost	***	3,05	2,40
Vítězit nad jinými lidmi za každou cenu	***	3,78	3,12
Požadovat státní podporu a nemít na ní nárok	*	2,46	2,69
Šídit na daních, když je příležitost	*	3,05	2,77

Data: Vysokoškoláci 2003, 2005

Poznámka: statická významnost (ANOVA, *** → sig. = 0,000; ** → sig. = 0,001 až 0,025; * → sig. = 0,026 až 0,050)

Posledním krokem v naší analýze je odpověď na otázku, kdo jsou respondenti TYP 1 z hlediska dostupných socio-demografických charakteristik. Statisticky častěji jsou to muži a s tím je úzce spojeno i to, že jsou převážně studenty strojních fakult a vystudovali tak spíše střední školu průmyslového typu. Jednoznačně platí, že jejich domácnosti jsou viditelně lépe vybavené. Častěji mají myčku, počítač, auto a DVD. To se promítá i do výše měsíčního příjmu domácnosti, ve které žijí. Pro respondenty TYP 1 jsou v průměru vyšší o 3 000 Kč ve srovnání s respondenty NE-TYP. Průměrná výše měsíčního příjmu domácnosti, ve které žijí, je přitom 33 200 Kč.

Naopak neodlišují se z hlediska města, kde studují, ani velikosti obce (bydliště), typu bydlení a úplnosti rodiny. Vzdělání rodičů a komunikace

²¹ Lze hypoteticky usuzovat, že si v té pozici představují třeba „nepřizpůsobivého“, který podle jejich názoru nemá nárok v žádném případě.

s nimi je rovněž obdobná. Další statisticky nevýznamné charakteristiky jsou uvedeny v Tabulce 11.

Tabulka 11: Socio-demografické a další charakteristiky skupiny TYP 1.

Statistická významnost ANO: častěji	Statistická významnost NE
Fakulta: strojní	Město
Pomoc v dětství: stále	Velikost obce
Víra v boha: nevěřím vůbec	Úplnost rodiny
Střední škola: průmyslového typu	Typ bydlení
Vybavení domácnosti: myčka	Motivace pro studium
Vybavení domácnosti: počítač	Komunikace s rodiči
Vybavení domácnosti: auto	Vzdělání rodičů
Vybavení domácnosti: DVD	Vybavení domácnosti – vlastní pokoj
Pohlaví: muži	Vybavení domácnosti – rodinný dům
Příjem v domácnosti: 50 – 100 tis. Kč	Vybavení domácnosti – knihovna s více než 500 svazky

Mezi statisticky významnými odlišnostmi se objevuje i víra v boha. Negativní-restriktivní typ výrazně častěji nevěří vůbec. To je s předchozími poznatky na první pohled v rozporu. Ale diference je jen právě v tomto ohledu. Není v tom, že by mezi nimi bylo významně méně respondentů, kteří věří bez výhrad nebo alespoň v něco. Takže výrazně větší počet těch, kteří nevěří v nic, dobře koresponduje s dalším typickým rysem, který se opakovaně objevoval v souvislosti s respondenty TYP 1, což je vyšší míra individualismu a přesvědčení o vlastních možnostech ovlivnit svůj život.

Závěr

Vysokoškoláci jsou díky zmasovění vysokého školství zejména v posledních 15 letech stále narůstající částí společnosti. I přes tuto „masifikaci“ zůstávají částí specifickou a to nejen svým věkem, ale zejména s ohledem na postoje, životní styl a také hodnoty. Zde jsme se zaměřili na hodnoty spojené s „jinými“ (reprezentovanými imigranty a lidmi žijícími v nouzi), tedy s lidmi, kteří nespádají do většinové společnosti.

Pokusili jsme se identifikovat podrobněji hodnotové vzorce, které jsou spojené s hodnotami vztahenými k „jiným“. Vytvořili jsme proto na základě odpovědí na otázky, měřící hodnoty spojené s imigranty a lidmi žijícími

v nouzi, podsoubor, který reprezentuje lidi se spíše restriktivním/negativním hodnotovým naladěním vůči těmto sociálním kategoriím, a které lze chápat i v souvislosti s Allportovým konceptem jako více předsudečné. Tento podsoubor tvoří necelých 17% ze spojeného souboru vysokoškolských studentů a z nich je skoro polovina (45%) studentů strojních fakult. Ostatní respondenti (více než 80%) tak patří spíše (a oproti tomuto restriktivnímu typu) k těm otevřenějším, tolerantnějším.

Obě jmenované skupiny diferencuje jejich hodnotová výbava/struktura. Ukazuje se tak, že hodnoty spojené s „jinými“ jsou svázané i s podobou celé hodnotové struktury. Je nutno zdůraznit, že jde o relativní difference, o menší či větší důrazy na konkrétní hodnoty, nikoli o to, že by hodnotová výbava těchto dvou typů byla zcela odlišná. Pro studenty, kteří patří ke skupině TYP 1 (restriktivní/uzavřený), je tak typičtější větší míra hédonismu, individualismu (včetně zaměření na sebe) a částečně i konformismu na jedné straně a na straně druhé menší míra rovnostářství nebo zaměření na blízké vztahy (rodinné či přátelské). Potvrzuje se tedy, že odlišnosti v hodnotách na této relativně obecné úrovni existují a mohou se projevit v konkrétním chování studentů-vysokoškoláků. Vzájemné odlišnosti jsou totiž nejviditelnější a největší v oblasti norem, která je nejbližší každodennímu chování a která také zachycuje možné souvislosti předsudků ve sféře schvalování či neschvalování určitých typů jednání. Za charakteristický případ lze považovat vztah k homosexualitě, kdy ti, kdo jsou hodnotově orientováni striktněji vůči „jiným“, častěji uvádějí, že je pro ně homosexualita nepřijatelná.

Pokud vezmeme do úvahy socio-demografické charakteristiky, pak zjistíme, že častěji do restriktivního typu spadají muži a také ti, kdo pocházejí ze spíše materiálně dobře zajištěných rodin. Vliv vykazuje i náboženské zakotvení respondenta – ti, kdo se deklarovali jako věřící, méně často spadají do námi zkonstruované skupiny TYP 1. Potvrdily se také poměrně výrazné rozdíly mezi typy fakult, kdy jednoznačně větší pravděpodobnost spadnout do skupiny TYP 1 mají studenti strojních fakult (což platí i při kontrole vlivu pohlaví).

Oba nalezené typy dokládají existenci specifických hodnotových struktur, které jsou navázány na vztah k „jiným“. Zároveň může identifikace těchto hodnotových typů představovat první krok v další analýze, která se soustředí již pouze na specifické podskupiny širších populací.

Použitá data

Vysokoškoláci 2003, 2005, dostupné na <http://archiv.soc.cas.cz/>

Koheze 2006, dostupné na <http://archiv.soc.cas.cz/>

European Value Study (EVS) 2008, dostupné na <http://archiv.soc.cas.cz/>

Literatura:

- ALLPORT, G. W. *O povaze předsudků*. Praha: Prostor, 2008.
- BROWN, R.; HEWSTONE, M. An integrative theory of intergroup contact. *Advances in Experimental Social Psychology*, 2005, 537, s. 255-343.
- BURJANEK, A. Xenofobie po česku – jak si stojíme mezi Evropany. *Sociální studie*, 2001, 6, s. 73-89.
- ČÍŽEK, T.; ŠMÍDOVÁ, M.; VÁVRA, M. Hodnotové orientace vysokoškolských studentů na třech typech fakult. *Aula*, 2010, 18, 2, s. 2-13.
- DAVIDOV, E.; SCHMIDT, P.; SCHWARTZ, S. H. Bringing values back in: The adequacy of the European Social Survey to measure values in 20 countries. *Public Opinion Quarterly*, 2008, 72, 3, s. 420-445.
- DOVIDIO, J. F.; GLICK, P.; RUDMAN, L. *On the Nature of Prejudice: Fifty Years After Allport*. Blackwell Publishing Ltd. 2005.
- DVOŘÁKOVÁ, K. Kontaktní hypotéza v odborné literatuře pojednávající o interetnických vztazích. *Rexter*, 2007, 2, s. 47-65.
- HAVLÍK, R. Postoje k cizincům a menšinám ve světle sociologického výzkumu. *PAIDEIA: PHILOSOPHICAL E-JOURNAL OF CHARLES UNIVERSITY*, 2007, 4, 2, s. 1-8.
- INGLEHART, R. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton University Press, 1990.
- LEONTIYEVA, Y.; VÁVRA, M. (ed.) *Postoje k imigrantům*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, v.v.i. 2009.
- NOVOTNÝ, J.; POLONSKÝ, F. Level of Knowledge about Islam and Perception of Islam among Czech and Slovak University Students: Does Ignorance Determine Subjective Attitudes, *Sociológia*, 2011, 43, 6, s. 674-696.
- PAKOSTA, P.; RABUŠIC, L. Postoje k příčinám chudoby v České republice v letech 1991 až 2008. *Sociální studia*, 2010, 7, 4, s. 101-120.
- PETTIGREW, T. F. Generalized intergroup contact effects on prejudice. *Pers. Soc. Psychol. Bull.* 1997, 23, s. 173-185.
- PETTIGREW, T. F.; MEERTENS, R., W. Subtle and blatant prejudice in western Europe. *European Journal of Social Psychology*, 1995, 25, s. 57-75.
- PRUDKÝ, L. a kol. *Inventura hodnot*. Praha: Academia, 2009.
- RABUŠIC, L.; HAMANOVÁ, J. *Hodnoty a postoje v ČR 1991-2008*. Brno: Masarykova Univerzita, 2009.
- ŘEHÁKOVÁ, B. Měření hodnotových orientací metodou hodnotových portrétů S. H. Schwartze. *Czech Sociological Review*, 2006, 42, 1, s. 107-128.
- ROETS, A.; VAN HIEL, A. Allport's Prejudice Personality Today. Need For Closure as the Motivated Cognitive Basis of Prejudice. *Current Directions in Psychological Science*, 2011, 20, 6, s. 349-354.

- RUBINSTEIN, G. Authoritarianism, political ideology, and religiosity among students of different faculties. *Journal of Social Psychology*, 1997, 137, s. 559-567.
- RYŠAVÝ, D. Sociální distance vůči Romům. Příklad vysokoškolských studentů. *Sociologický časopis*, 2003, 39, 1, s. 55-77.
- SMÉKAL, V. *Pozvání do psychologie osobnosti*. Brno: Barrister and Principal, 2002.
- SOUKUP, P. Nesprávná užívání statistické významnosti a jejich možná řešení. *Data a výzkum – SDA Info*, 2007, 4, 2, s. 77-104.
- TROPP, L. R.; PETTIGREW, T., F. Relationships Between Intergroup Contact and Prejudice Among Minority and Majority Status Group. *Psychological Science*, 2005, 16, s. 951-957.
- VALA, J.; COSTA-LOPES, R. Youth attitudes toward difference and diversity: a cross-national analysis. *Análise Social*, 2010, 195, s. 255-275.
- VÁVRA, M. Jak vnímáme lidi bez domova? Postoje, názory a aktivity veřejnosti. *Fórum sociální politiky*, 2013, 5, s.13-20.
- WELLER, L.; NADLER, A. Authoritarianism and job preference. *Journal of Vocational Behavior*, 1975, 6, s. 9-14.

Mgr. Michaela Šmídová, Ph.D.
smidovamichaela@seznam.cz

Centrum pro studium vysokého školství, v.v.i.
U Dvou srpů 2, 150 00 Praha 5

PhDr. Martin Vávra, Ph.D.
martin.vavra@soc.cas.cz

Mgr. Tomáš Čížek
cizek@soc.cas.cz

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
Jilská 1, 110 00 Praha 1